

DÂRÜ'L - HADÎSLER

Dr. Câhid BALTACI

«Hadese» sülâsi kökünden ve «tahdis» masdarından bir isim olan «Hadis», kelime olarak eskinin ziddi, yeni ve haber vermek manalarını ifade eder. Kur'ân-ı Kerim'de muhtelif sigalarda otuzaltı âyet-i kerîmede geçmektedir. (1) Bunlardan onyedî âyette «söz», altı âyette «haber», dört âyette «Kur'ân-ı Kerim» dört âyette «yeni», üç âyette «rüyâ», bir âyette «masal» ve bir âyette de «ihdâs etmek, yaratmak» manalarında kullanılmıştır.

İstılahta Hz. Muhammed (S.A.V.) in söz, fiil ve takrirlerine hadis denilmiştir. (2) Bazan bu manada hadis yerine «Sünnet, Haber» veya «Eser» de denilmiştir. Kur'ân-ı kerîmle Hz. Peygamberin hadislerini birbirine karıştırmamak için de Kur'an'a «Kelâmullah» veya «Kelâm-ı kadim» denilmiştir. Bunlar yerine «Hadisullâh» denilmemiştir. (3) Aslında «Hadis» ve «Sünnet» birbirinin mürâdifi olup Hz. Muhammed'in akvâl, ef'âl ve takâriridir. Kezâ «Haber» ve «Eser» de birbirinin mürâdifi olup gerek merfû', gerek mevkuf ve gerekse maktû' yani gerek peygamberimizden ve gerekse ondan başkasından rivâyet olunanlara denir ki sahâbe ve tâbiine nisbet olunan başkasından rivâyet olunanlara denir ki sahâbe ve tâbiine nisbet olunan rivâ-

(1) II/76; IV/42, 78, 87, 140; VI/68; VII/185; XII/6, 21, 101, 111; XVIII/6, 70; XX/9, 113; I/2; XXIII/44; XXVI/5; XXXI/6; XXXIII/53; XXXIV/19; XXXIX/23; XLV/6; LI/24; LII/34; LIII/59; LVI/81; LXV/1; LXVI/3; LXVIII/44; LXXVII/50; LXXXV/17; LXXXVIII/1; XCIII/11; XCIX/4.

(2) Zeynü'd-dîn Ahmed b. Ahmed b. Abdî'l-Latîfi'z-Zebîdî, Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i sarîh Tercemesi (mtr. Ahmed Naîm), Ank. 1961, I, 6.

(3) Suhl's-Sâlih, Hadis İlimleri ve Hadis İstilâhları (mtr. M. Yaşar Kandemir), Ank. 1973, s. 2.

yetleri de içine alır. Bu takdirde haber de eser de hadis ve sünnetten eamdir. (4) İlm-i rivâyet, ilm-i ahbâr ve ilm-i âsâr da denilen hadis ilmi ise Hz. Muhammed'in akvâl ve ef'âlini bildiren bir ilimdir. Akvâlin içinde takârir de dâhildir. (5)

Hadisler, Kur'an-ı Kerim âyetleriyle karışmamasına olanca dikkat gösterilerek daha Hz. Peygamberin sağlığında toplanarak yazılmaya başlanmıştır. Abdullah b. Amr b. Â (v. 65) in bin hadisi muhtevi (6) «Sahife-i sâdıka» sı (7), Ebû Hureyre (v. 58) nin Hammam b. münebbih (v. 101) yoluyla gelen sahifesi (8) bunlardan meşhur olanlardır.

Hulefâ-i râşidin devrinde de hadislerin Kur'an-ı Kerim âyetleriyle karışması endişesinden dolayı hadislerin yazılı olarak tedvini râğbet bulmamıştır. Hatta Hz. Ebû Bekir'in önceleri topladığı hadisleri sonradan yaktığı (9), Hz. Ömer'in sahâbe ile uzun bir istişâreden sonra hadislerin yazılması arzusundan vazgeçtiği (10) bilâhare ise Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in hadis yazdıkları ve başkalarını da buna teşvik ettikleri (11) bilinmektedir.

Tâbi'in devrinde de yaşlı tâbi'ilerin hadislerin yazılmasına asrı saâdet ve hulefâ-i râşidin devirlerindeki endişelerle taraftar olmadıkları görülmektedir. Ancak hicri 1. asrın sonlarına doğru ortayaş tâbi'ilerin birçoğu hadislerin yazılmasında bir mahzur görmediler. Hatta Ömer b. Abdül'aziz (v. 101), âlimlerin zevâliyle ilmin yok olmasından korkarak hadislerin toplanmasına resmen emir vermişti. (12) O, Medine vâlisi Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'a şöyle yazmıştı: «Rasûlullah (s.a.v.) in hadislerini, sünnetlerini, 'Amre'in rivâyetlerini araştıır ve yaz. Zirâ ben ilmin yok olup âlimlerin de tükenmesinden korkuyorum.» (13)

(4) Tecrid-i Sarîh Tercemesi, 1, 7.

(5) Kâtip Çelebi ilm-i hadisi, Hz. Peygamberin kavilleri, fiilleri ve ahvâlinin bilindiği ilimdir diye tarif etmiştir. Bk Keşfu'z-zunûn, İst. 1971, I, 635. Takrir, ahvâl içinde mütâlaa edilmiş olmalıdır.

(6) İbnu'l-esîr, Ustû'l-gabe fi ma'rifeti's-sahâbe, Kahîre, 1286, III, 233.

(7) Hatîbu'l-Bağdâdi, Takyidu'l-ilm, nşr. Dr. Yusuf el-'Aş, Dımaşk, 1949, s. 84; M. Mustafa Azmi, Studies in early hadith Leterature, Beirut, 1968, s. 43.

(8) İbn Hacêr, Tehzîbu't-tehzîb, Haydarabad, 1327, XII, 265; İbn Sa'd, Tabakâtu'l-Kübrâ:, Dâru's-sadr tab'ı, V, 396; Muhammed Hamîdullah, Sahifetu Hammam b. Münebbih, Dımaşk, 1953.

(10) Kezâ, s. 50.

(11) Hakîm, Müstedrek, Haydarabad, 1334, I, 106.

(12) Takyidu'l-ilm, s. 45.

(13) İbn Sa'd, Tabakâtu'l-kübrâ, II/2, s. 134.

Hicri II. asrın başında, ettibâu't-tâbi'in devrinde ise artık sünnete âid müstakil, müsned adı verilen eserler meydana getirilmeye başlanmıştır. Bunların ilk te'lif edileni Ebû Dâvud et-Tayâlisi (v. 204) nin eseri (14) ile Ahmed b. Hanbel (v. 241) in müsnedidir. Daha sonra da sahîhler meydana gelmiştir.

Hadislerin makbul olabilmesi için hem nakledilen metnin hem de nakledenlerin itimâda şâyân olmaları şarttır. Bu iki hususun araştırılması ise, hadîs ilimlerini Ulûmü'l-hadîs) doğurmuştur. Bunlar, kemmiyyet bakımından yüzleri aşmaktadır. Nitekim el-hâzımî (v. 584), bu mevzûda şöyle demektedir: «Hadîs ilminin yüz kadar çeşidi vardır; bunların her biri başlıbaşına birer ilimdir. Hadîs tâlibi, bütün ömrünü bunları öğrenmeye tahsis etse yine de tamamını öğrenemez.» (15) İbnu's-salâh ise: «Bu ilimler altmışbeş çeşide inhisâr etmez; onları sayılamayacak kadar bölümlere ayırmak mümkündür» (16) demektedir. Ancak hadîs ilimleri, ötedenberi rivâyetü'l-hadîs ilmi (ilmü'l-hadîs rivâye) ve dirâyetü'l-hadîs ilmi (ilmü'l-hadîs dirâye) olmak üzere iki bölüm hâlinde incelenmiştir. Birinci bölüm, Hz. Peygamber'e, sahâbeye ve tâbi'ine nisbet edilen kavil, fiil, takrir ve sıfatlardan meydana gelen naklin hassâs ve i'tina ile nakli üzerinde durulan bir ilimdir. (17) İkinci bölüm ise, râvî ve merviyi makbul olup olmama bakımından inceleyen bir ilimdir. (18) Bu ilme, usûl-i hadîs ilmi de denilmiştir. Ulûmü'l-hadîs de denilen bu ilimler isim olarak başlıca şunlardır:

- 1 — Cerh ve ta'dil ilmi (İlmu'l-cerh ve't ta'dil).
- 2 — Hadîs râvileri ilmi (İlmu ricâli'l-hadîs).
- 3 — Muhtelefu'l-hadîs ilmi (İlmu muhtelefu'l-hadîs).
- 4 — İlelû'l-hadîs ilmi (İlmu'ileli'l-hadîs)
- 5 — Garîbu'l-hadîs ilmi (İlmu garîbi'l-hadîs).
- 6 — Nâsih ve mensûh ilmi (İlmu nâsihi'l-hadîs ve mensûhuhû).
- 7 — Hadîs şerhi ilmi (İlmu şerhi'l-hadîs).
- 8 — Hz. Peygamberin sözlerini te'vil ilmi (İlmu te'vili akvâli'n-nebi)

Gerek rivâyete müteallik ilimler ve gerekse dirâyete âid ilimlerin çokluğu bunların tahsil edileceği husûsî müesseselerin doğmasına se-

(14) Subhî's-Sâlih, Hadîs ilimleri ve hadîs istilâhları, s. 38.

(15) Suyûtî, Tedbîru'r-râvî şerhu takrîbi'n-nevevî, Mısır, 1307, s. 9.

(16) Ebû Amr b. salâh, 'Ulûmu'l-hadîs, Halep, 1931, s. 19-20.

(17) Muhammed Abdü'l-azîm ez-Zerkânî, el-Menhelû'l-hadîs fi ulûmi'l-hadîs, Kahire, 1947, s. 35.

(18) Suyûtî, Tedbîru'r-râvî şerhu takrîbi'n-Nevevî, s. 3-4.

bep olmuştur. Bu irfan müesseselerine «Dâru'l-hadis» denilmektedir. Hadis ilimlerinin doğduğu ilk devirlerde ise henüz dâru'l-hadisler kurulmamış ve hadis tahsili câmilerde ve dışarıda «Mecâlis» denilen halkalarda yapıldı. Hicri III. asırda İsmâil Buhârî (v. 256) Basra'da, İmam Şâfi'i Kâhire'de Tolon-oğlu Câmiinde hadis öğtirtirdi. Hicri IV. asırda Ebû Ali Hüseyini (v. 393/1003) Nişâbur'da açmış olduğu hadis müessesesinde aşağı yukarı bin talebe okutuyordu. Daha sonra İbnu'l-fâruk (406/1015), Ebû'l-Kâsım Kuşeyri (v. 465/1072) ve Rük-nü'd-din İsfahâni (v. 418/1207) yeni hadis müesseseleri açmışlardı. Fâtımiler Mısır ve Şamda Şi'iliği yaymak için açtıkları dâru'l-ilimlere karşı ilk sünni dâru'l-ilm Abbâsi halifelerinden Hâkim Biemrillâh (v. 422/1031) tarafından 400/1009'da Kâhire'de açılmış ve iki Mâliki müderristen biri fıkıh diğeri hadis okutmuştu. (19).

İslâm dünyasında ilk defa Sûriye Atabeklerinden Nüreddin Mahmud Zengi (v. 569), hicri VI. asırda Şam'da Nûriyye Dâru'l-hadisi'ni te'sis edince medreselere yeni bir ihtisas medresesi ilâve edilmiş oldu. Nüreddin, bu dâru'l-hadisin müderrisliğine ilk olarak İbn Asâkir'i getirdi. (20) Daha sonra İsmâil Ali Hudayri (v. 603/1206) nin müderrislik yaptığı Musul Dâru'l-hadisi te'sis edildi. (21) Eyyûbi sultanlarından el-Melikü'l-Kâmil Nâsiruddin 622/1225'te Kâhire'de Medresetü'l-kâmilîyye'yi inşâ ettirdi ve müderrisliğinde Ebû'l-hattâb b. Dihye'yi getirdi. Bunun inşasından dört yıl sonra 626/1228-29'da el-Melikü'l-Eşref Şam'da Eşrefiyye Medresesini te'sis etti ve müderrisliğine Ebû Amr b. es-Sâlih'i getirdi. İmam Nevevi de burada müderrislik yaptı. Daha sonra Şam'da Emeviyye Câmiinde Seyfüddin Mahmud b. Ürve (v. 620) ye nisbet edilen Dâru'l-hadis-i Urviyye açıldı.

Anadolu muhitinde de müteaddit Dâru'l-hadisler te'sis edilmiştir. Bunların ilki Konya'da Anadolu Selçukluları vezirlerinden Sâhip Atâ diye şöhret bulan Fahreddin Atâ ve b. Hüseyin (v. 687/1288) tarafından «İnce Minâre Dâru'l-hadisi» adıyla inşâ edilmiştir. İlhanlılar zamanında vezir Şemseddin Cüveyni Sivas'ta 670/1271-12 tarihinde Çifte Minâre Dâru'l-hadisi'ni te'sis etmiştir ki günümüze kadar gelen bu eser, bir san'at âbidesidir. (22)

Osmanlılar devri, diğeri medreseler mevzuunda olduğu gibi dâru'l-hadislerde de yayılma ve gelişmenin olduğu bir devirdir. Bu devrin ilk dâru'l-hadisi I. Murad zamanında Çandarlı Hayreddin Paşa

(19) Fuad Zezgin, Dâru'l-hadis, The Encyclopedia of Islam, Leiden, 1961, II, 125-126.

(20) Makrizî, Kitabu'l-hitat ve'l-âsar, Kâhire, 1270, I, 375.

(21) Tayyib Okçu, Bazı hadis meseleleri üzerine tetkikler, Ankara, 1959, s. 106.

(22) Câhid Baltacı, XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İst. 1976 s. 12.

(v. 857/1453) tarafından İznik'te inşa edilmiştir. Yine I. Murad zamanında pâdişâh tarafından bugün Yugoslavya'da kalan İştîp şehrinde başka bir dâru'l-hadis inşa edilmişti. II. Murad zamanında ise pâdişâh tarafından Edirne'nin ilk dâru'l-hadisi 833/1435 tarihinde inşa ettirilmişti. II. Murad devrinde 890/1485'te Amasya'da Abdâh Paşa dâru'l-hadisi Yavuz Selim zamanında yine Amasya'da 933/1526-27'de Osman Çelebi Dâru'l-hadisi, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde pâdişâh tarafından İstanbul'da 964/1556-57'de Süleymâniye Dâru'l-hadisi, hanımı Haseki Sultan tarafından Haseki Sultan Dâru'l-hadisi, Sofu Mehmed Paşa Dâru'l-hadisi, 949/1542-43'te Papas-oğlu Mustafa Çelebi Dâru'l-hadisi, 961/1553-54'te Mahmud Ağa Dâru'l-hadisi, 948/1541-42'de Defterdâr Nazlı Mahmud Çelebi Dâru'l-hadisi, Bâbu's-seâde Agası Mahmud Ağa (v. 961) nın Demirkapı'daki dâru'l-hadisi, Mudurnulu Mehmed Efendi'nin İstanbul'da Sinan Ağa Camii yanındaki dâru'l-hadisi, Eyyub'da Defterdâr Mahmud Çelebi Dâru'l-hadisi inşa edilmiştir. II. Selim zamanında Pâdişâh tarafından 976/982/1568-1575 tarihleri arasında Edirne'de Selimiye Dâru'l-hadisi, Birgi'de Hoca Ataullah Efendi tarafından Birgivi Mehmed Efendi için bir dâru'l-hadis, III. Murad devrinde 987/1579-1580'de Üsküdar'da Nurbânû Sultan tarafından Atik Vâlide Dâru'l-hadisi, Cafer Paşa tarafından İstanbul'da 990/1582'de Cafer Ağa Dâru'l-hadisi, Habeşi Mehmed Ağa tarafından 993/1585'te Mehmed Ağa Dâru'l-hadisi, III. Mehmed devrinde pâdişâh tarafından Vefa'da Hâkâniyye Dâru'l-hadisi, Şeyhu'l-islâm Zekeriyâ Efendi tarafından Çarşamba'da Ankaravi Dâru'l-hadisi, vezir-i a'zam Sinan Paşa tarafından 1001/1592-93'te Çemberlitaş'ta Sinan Paşa Dâru'l-hadisi inşa edilmiştir. Yine bu asırda Akhisar'da (Prusaç) Hasan Kâfi Akhisârî Dâru'l-hadisi te'sis edilmiştir.

XVI. asırdan sonra da Osmanlı câmiasında birçok dâru'l-hadisler de te'sis edilmiştir. 1027/1617-18'de tamamlanan Sultan Ahmed Dâru'l-hadisi, İstanbul'da Ferhad Paşa Dâru'l-hadisi, Şehzâdebaşında Mi'mâr Kasım Ağa Dâru'l-hadisi, Sinan Ağa Mahallesinde Şerife-zâde Mehmed Efendi Dâru'l-hadisi, Beşiktaş'ta Nâzım Hasan Ağa Dâru'l-hadisi, Yavuz Selim'de Kehhâli Süleyman Efendi Dâru'l-hadisi, Çarşamba'da İsmail Efendi Dâru'l-hadisi, Eyyub'da Hacı Beşir Ağa Dâru'l-hadisi, Çarşıkapı'da Kemânkeş Mustafa Paşa Dâru'l-hadisi, Parmakkapı'da Kara Mustafa Paşa Dâru'l-hadisi, III. Ahmed'in vezir-i a'zâmı Damad İbrâhim Paşa'nın Şehzâde başındaki dâru'l-hadisi, Büyük Langa'da Reisül-küttâb el-Hâc Mustafa Efendi Dâru'l-hadisi, Kadı Çeşme'de Kıbrıslı Hacı Abdullah Efendi Dâru'l-hadisi, Saraçhâne'de Amca Hüseyin Paşa Dâru'l-hadisi, Çarşıkapı'da Çorlulu Ali Pa-

şa Dâru'l-hadisi, Baba Hasan İlmî Mahallesi'nde Hüseyin Efendi Dâru'l-hadisi, Karagümrük'te Rakım Efendi Dâru'l-hadisi, Üsküdar'da Çinili Câmii Dâru'l-hadisi, Küçük Ayasofya'da Mirzebân Şâh Sultan Dâru'l-hadisi, Sütlüce'de Mehmed Ağa Dâru'l-hadisi, İstanbul'da Osman Efendi Dâru'l-hadisi, Fazıl Efendi Dâru'l-hadisi, 1073/te inşâ edilen Bosnavî İsâ Efendi Dâru'l-hadisi, Haydar'da Baba Mahmud Efendi Dâru'l-hadisi, Çivi-zâde Mustafa Efendi Dâru'l-hadisi, Şehzâde başında Hasan Ağa Dâru'l-hadisi, 1067/ de inşâ edilen Sinan Ağa Dâru'l-hadisi, yine aynı tarihte inşâ edilen Edirneli Çelebi Dâru'l-hadisi, İzzet Mehmed Efendi Dâru'l-hadisi, İstanbul Çarşamba'da Ömer Hulûsi Efendi Dâru'l-hadisi, Sinan Çavuş Dâru'l hadisi bunların bir kısmıdır.

Osmanlıların sonuna kadar Osmanlı ülkesinde müteaddit dâru'l-hadislerin açıldığı şüphesizdir. Bu müesseselerin husûsiyetleri bakımından bazı dâru'l-hadislerin müstakil binası olmaksızın câmi ve mescidler içinde açıldıklarını da düşünürsek dâru'l-hadisler tarihinde en yüksek rakamın Osmanlılar devrinde gerçekleşmiş olduğunu rahatça söyleyebiliriz. Evliya Çelebi de gezdiği şehirlerin câmilerinden bahsederken içerisinde hadis okutulmıyan camileri ayrıca belirtme ihtiyacını duyar.

Osmanlılar döneminde dâru'l-hadislerin diğer medreseler gibi pâyelere ayrıldığı ve bu pâyelere göre müderrisler tayin edildiği görülmektedir. Süleymâniye Dâru'l-hadisi'nin te'sisinden sonra bütün medreselerin en yüksek pâyesi Süleymâniye Dâru'l-hadisi olmuş ve bu durum medreselerin kapatılmasına kadar gelmiştir.

Osmanlılar devrinde dâru'l-hadislerde Sahih-i Buhâri, Sahih-i Müslim (23) ve Meşârik (24) gibi hadis kitaplarının okutulduğu ve hadis hâfızları yetiştirildiği bilinmektedir. Dâru'l-hadislerdeki eğitim ve öğretim sistemi üzerine yapılacak bir araştırma bize bu müesseseleri daha iyi tanıttacaktır.

(23) Süleymaniye Vakfıyesi, Ank. 1962, s. 81.

(24) Evliyâ Çelebi, Seyâhâtname, İst. 1314. 1, 319.